

Ποια είναι η βαρύτητα της αναθεώρησης του 2019;*

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ

*Καθηγητής Συνταγματικού Δικαίου
Νομικής Σχολής ΑΠΘ*

Υπό τον όρο βαρύτητα, *gravitas* δηλαδή, εννοώ, προφανώς, κάτι διαφορετικό από το αυτονόητο, δηλαδή κάτι διαφορετικό από την ισχύ των αναθεωρημένων διατάξεων, η οποία είναι προφανής, οι διατάξεις έχουν τεθεί σε ισχύ και αποτελούν τμήμα του ισχύοντος Συντάγματος της χώρας. Αλλά η βαρύτητα, η *gravitas* των συνταγματικών μεταβολών είναι κάτι περισσότερο και απαιτητικότερο από την ισχύ, αφορά το κύρος, την αποδοχή, την επιρροή των διατάξεων αυτών.

Προφανώς πρέπει να αξιολογήσουμε αυτήν τη βαρύτητα από τρεις διαφορετικές οπτικές γωνίες. Η πρώτη είναι η πιο αυτονόητη, είναι αυτή καθεαυτήν η κανονιστική βαρύτητα ανάλογα με το εύρος του καταλόγου των διατάξεων που αναθεωρήθηκαν και την κρισιμότητα των διατάξεων αυτών. Εδώ έχουμε μία αναθεώρηση περιορισμένου εύρους, μία αναθεώρηση η οποία έχει περιορισθεί στο οργανωτικό μέρος, μία αναθεώρηση που αφορά, πρωτίστως, τη διαδικασία εκλογής του Προέδρου της Δημοκρατίας και την αποσύνδεση της εκλογής αυτής από την απειλή διάλυσης της Βουλής. Για να είμαι πιο συγκεκριμένος, από τις οκτώ αλλαγές οι οποίες έχουν επέλθει, με εξαίρεση την κατάργηση των μεταβατικών διατάξεων που είχαν εξαντλήσει το κανονιστικό τους περιεχόμενο, οι έξι αφορούν το οργανωτικό μέρος του Συντάγματος, μία αφορά θεσμική εγγύηση που περιβάλλει ατομικά δικαιώματα –μιλώ για τον τρόπο ανάδειξης των ανεξαρτήτων Αρχών– και μία μόνο αφορά κοινωνικά δικαιώματα, η εισαγωγή της διάταξης για την αξιοπρεπή διαβίωση και το εγγυημένο εισόδημα. Άρα η κανονιστική βαρύτητα είναι μικρή, διότι το εύρος είναι εξαιρετικά περιορισμένο.

* Ομιλία στην ημερίδα που διοργάνωσε ο Δικηγορικός Σύλλογος Αθηνών με θέμα: «Νομικά ζητήματα και πολιτική διάσταση της συνταγματικής αναθεώρησης του 2019» στις 4.3.2020.

Η δεύτερη οπτική γωνία είναι η ερμηνευτική, από την σκοπιά αυτή η βαρύτητα είναι ανάλογη όχι μόνο με το εύρος και την κρισιμότητα των διατάξεων, αλλά και με το εύρος των αντιδιαστολών που εμπεριέχει μία αναθεώρηση. Δηλαδή σχετίζεται με την απόρριψη προτάσεων για αναθεώρηση που εισήχθησαν αρχικά σε συζήτηση αλλά δεν ευδοκίμησαν, ή με ερμηνευτικές συγκρούσεις που εξελίχθηκαν κατά τη διάρκεια της αναθεωρητικής διαδικασίας, είτε είναι συγκρούσεις διαδικαστικές είτε είναι ουσιαστικές, είτε δηλαδή αφορούν στα διαδικαστικά όρια είτε στα ουσιαστικά όρια της αναθεώρησης. Από την άποψη αυτή της ερμηνευτικής βαρύτητας κάτι σημαντικό εισφέρει η αναθεώρηση του 2019, διότι υπήρξαν συγκρούσεις για τα όρια, για τη δέσμευση της δεύτερης Βουλής από τις κατευθύνσεις της πρώτης, αλλά και σε σχέση με τη σχετική πλειοψηφία ως επαρκή προϋπόθεση για την εκλογή Προέδρου της Δημοκρατίας, αλλά και σε σχέση με το άρθρο 54 παράγραφος 4, τη διάταξη δηλαδή που προστέθηκε σε σχέση με την ψήφο των εκτός επικρατείας πολιτών.

Το τρίτο κριτήριο είναι η συνταγματικοπολιτική βαρύτητα, που εξαρτάται από την επιρροή της αναθεώρησης σε αυτό που θα ονομάζαμε πολιτική νομιμοποίηση του Συντάγματος και αίσθημα συνταγματικού πατριωτισμού. Έχω την εντύπωση ότι από την άποψη αυτή η βαρύτητα της αναθεώρησης του 2019 είναι πάρα πολύ περιορισμένη, γιατί αυτό που επιδιώχθηκε είναι η προσαρμογή του Συντάγματος στη συγκυρία, χωρίς ιδιαίτερη μέριμνα για το σεβασμό και την προστασία της σχέσης του Συντάγματος με αυτό που ονομάζουμε μακρύς ιστορικός χρόνος. Δεν επεδείχθη η μέριμνα που θα έπρεπε να επιδειχθεί, οι διατάξεις είναι σε πολύ μεγάλο βαθμό εμβόλιμες και συγκυριακές. Υπό την έννοια αυτή, επήλθε και μία συγκάλυψη, μέσω της αναθεώρησης, των επιπτώσεων που έχει στην αναθεωρητική διαδικασία για κάθε Σύνταγμα κράτους περιορισμένης κυριαρχίας, δηλαδή κράτους που μετέχει σε περιφερειακές ενσωματώσεις, όπως είναι η Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, «κράτους μέλους» όπως λέμε τώρα, που είναι κάτι διαφορετικό από το εθνικό κυρίαρχο βεσφαλικό κράτος, αυτός ο περιορισμός της κυριαρχίας. Αυτό δεν αναδείχθηκε, δεν αναδείχθηκε η επίπτωση που είχε το γεγονός ότι εδώ κινούμαστε, ούτως ή άλλως, μέσα στο ασφυκτικό πλαίσιο ενός πολυεπίπεδου συνταγματισμού.

Διατηρεί τη σημασία της η τυπική διαδικασία της αναθεώρησης του Συντάγματος και υπό συνθήκες πολυεπίπεδου συνταγματισμού;

Από την άλλη μεριά, όλα αυτά μπορούμε να πούμε ότι ξεπερνιούνται από το απλό γεγονός ότι κάθε αναθεωρητική διαδικασία, κάθε τυπική διαδικασία αναθεώρησης του Συντάγματος, δηλαδή μεταβολής του συνταγματικού κειμένου, μεταβολής του γράμματος, είναι εξ ορισμού βαρύνουσα γιατί, βεβαίως, επιφέρει κανονιστική μεταβολή, επιφέρει ερμηνευτική μεταβολή, είτε το θέλουμε είτε όχι. Ακόμη και όταν έχουμε κράτος μειωμένης κυριαρχίας, και αυτή η μειωμένη κυριαρχία βεβαίως εκδηλώνεται πρωτίτως στη συντακτική εξουσία, είτε πρωτογενή είτε δευτερογενή.

Η συζήτηση για το εάν η τυπική αναθεωρητική διαδικασία διατηρεί τη σημασία της και έχει κάποιο νόημα είναι μία συζήτηση που διεξάγεται εδώ και δεκαετίες σε άλλες χώρες, και πρωτίστως στις Ηνωμένες Πολιτείες. Όσοι παρακολουθείτε τη βιβλιογραφία ξέρετε ότι υπάρχουν μνημειώδεις εργασίες και συγκρούσεις γύρω από το εάν έχει νόημα η αναθεωρητική διαδικασία ή όλα πια μπορούν να γίνονται μέσα από τη δικαστική ερμηνεία του Συντάγματος και μέσα από αυτό που ονομάζουμε άτυπες συνταγματικές μεταβολές. Υπάρχουν πολλοί γνωστοί θεωρητικοί –μη σας κουράζω τώρα με βιβλιογραφικές αναφορές– που έχουν υποστηρίξει ότι δεν έχει νόημα η διαδικασία αυτή, που ούτως ή άλλως είναι εξαιρετικά πολύπλοκη και βαριά στις Ηνωμένες Πολιτείες, αλλά και σε εμάς είναι πολύπλοκη. Ούτως ή άλλως έχουμε πολλές άτυπες συνταγματικές μεταβολές, όχι μόνο μέσα από τον εκτεταμένο και εντατικό δικαστικό έλεγχο της συνταγματικότητας αλλά, κυρίως, μέσα από τη συνύπαρξη περισσότερων ενόμων τάξεων που διεκδικούν αυτοαναφορικά υπεροχή. Δηλαδή μέσα από την πληθωριστική δικαιοπαραγωγική διαδικασία στο πεδίο του Δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, μέσα από την πληθωριστική παραγωγή κανόνων Διεθνούς Δικαίου που έχουν υπερνομοθετική ισχύ υπό τις προϋποθέσεις του άρθρου 28 παράγραφος 1, ή αυτοαναφορικά, όπως συμβαίνει με την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Βεβαίως αυτό οδηγεί πάρα πολύ συχνά σε άτυπες μεταβολές των εθνικών Συνταγμάτων μέσα από τη σύμφωνη με το Ενωσιακό Δίκαιο ή τη σύμφωνη με την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ερμηνεία του Συντάγματος.

Παρόλα αυτά και παρότι το Σύνταγμα καθεαυτό, παρότι βάση και κορυφή της εθνικής έννομης τάξης, υπόκειται σε διεθνή δικαστικό έλεγχο, χωρίς κανένα φραγμό και χωρίς κανένα δισταγμό ελέγχεται ως τμήμα της εθνικής έννομης τάξης και από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων

του Ανθρώπου και από το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εντούτοις η τυπική μεταβολή του, η αναθεώρηση του, διατηρεί τη σημασία της από την πανηγυρικότητά της και το ρητό της χαρακτήρα, από το γεγονός ότι μεταβάλλεται το κείμενο.

Βεβαίως, αυτά που λέω είναι επηυξημένα την περίοδο που εξετάζουμε, γιατί, λόγω της κρίσης, είχαμε εντατικό δικαστικό έλεγχο της συνταγματικότητας, είχαμε πρακτικές κοινοβουλευτικές που οδήγησαν σε άτυπες συνταγματικές μεταβολές σε σχέση με τη νομοθετική διαδικασία, είχαμε πολύ δραστηκή επιρροή στην έννοια του κοινωνικού κεκτημένου και της δημοσιονομικής δυνατότητας ως υπονοούμενης προϋπόθεσης για την άσκηση των κοινωνικών δικαιωμάτων και είχαμε και μία τελείως διαφορετική θεώρηση, όχι του Δικαίου της Ανάγκης, αλλά της κατάστασης ανάγκης, η οποία ρυθμίζεται από το Σύνταγμα της χώρας και από άλλες διατάξεις που διεκδικούν υπεροχή. Γιατί είναι τελείως διαφορετικό πράγμα το συντεταγμένο Δίκαιο της Ανάγκης, δηλαδή η πρόβλεψη της έννομης τάξης για τις καταστάσεις ανάγκης, και άλλο το ασύντακτο Δίκαιο της Ανάγκης που επικαλείται την ανάγκη ως δικαιοπαράγωγική διαδικασία, είναι δύο τελείως διαφορετικά πράγματα.

Η ιδιαιτερότητα της αναθεώρησης του 2019 - Συντελέστηκε από διαφορετικές κοινοβουλευτικές πλειοψηφίες στην πρώτη και τη δεύτερη φάση της αναθεωρητικής διαδικασίας.

Μετά από αυτή τη σύντομη και υπαινικτική θεωρητική εισαγωγή, μπορούμε να δούμε ότι η αναθεώρηση του 2018-2019 κομίζει την ιδιαιτερότητά της σε σχέση με όλες τις προηγούμενες που είναι το γεγονός ότι ξεκίνησε από μία άλλη κοινοβουλευτική πλειοψηφία και ολοκληρώθηκε από μία άλλη κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Αυτό συνέβη για πρώτη φορά το 2019. Όλες οι προηγούμενες αναθεωρήσεις –και του 1986 και του 2001 και του 2008– ξεκίνησαν στην πρώτη Βουλή από μία κοινοβουλευτική πλειοψηφία και ολοκληρώθηκαν, παρεμβαλλομένων των εκλογών, στη δεύτερη Βουλή, την αναθεωρητική, από την ίδια, από πλευράς ταυτότητας πολιτικής, κοινοβουλευτική πλειοψηφία, όχι την ίδια αριθμητικά. Πάντως, σε κάθε περίπτωση, από την απόλυτη πλειοψηφία στη νέα Βουλή και σε κάθε περίπτωση από όμοιας ταυτότητας κοινοβουλευτική πλειοψηφία.

Αυτή η ιδιαιτερότητα οδήγησε στη γνωστή σύγκρουση η οποία είχε ξεκινήσει προληπτικά, είχε ξεκινήσει δηλαδή στην πρώτη Βουλή, επειδή η πλειοψηφία της έβλεπε μπροστά της την ισχυρή πιθανότητα να μην είναι η

πλειοψηφία της αναθεωρητικής Βουλής, και έτσι αναζωπυρώθηκε μία θεωρητική σύγκρουση που είχε εμφανισθεί πριν από 110 χρόνια στη Βουλή του 1910 για το εάν η πρώτη Βουλή μπορεί να δεσμεύσει ως προς τις κατευθύνσεις τη δεύτερη Βουλή, ένα ζήτημα για το οποίο έχω γράψει και εγώ μία μελέτη. Πάντως είναι μία συζήτηση η οποία απασχόλησε την επιστήμη, απασχόλησε τη Βουλή, η Βουλή αφιέρωσε ειδικές συνεδριάσεις στο θεωρητικό αυτό ζήτημα, αλλά, επειδή η ζωή είναι πάντα πιο πρωτότυπη και πιο ευφάνταστη, αυτή η συζήτηση ελύθη μετά εκ των πραγμάτων. Φθάσαμε πάρα πολύ εύκολα στην υπέρβαση αυτής της θεωρητικής αντιδικίας, η οποία κάποιιοι θεώρησαν ότι είναι πάρα πολύ σημαντική και μπορεί να αποτελέσει ζήτημα δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας της αναθεώρησης, είτε της εσωτερικής τυπικής συνταγματικότητάς της, όχι της υπόστασης αλλά της κοινοβουλευτικής διαδικασίας που την παρήγαγε –κάτι που δεν γίνεται στο επίπεδο του τυπικού νόμου– είτε και της τυχόν παραβίασης των ουσιαστικών ορίων της αναθεώρησης.

Πώς φθάσαμε στην υπέρβαση αυτής της διαμάχης, η οποία κράτησε μερικούς μήνες και μετά εξαφανίσθηκε με ένα μαγικό τρόπο; Με δύο, κατά βάσιν, εξελίξεις. Η πρώτη είναι η συμμετοχή που τελικώς επιτεύχθηκε στη συναινετική εκλογή της νέας Προέδρου της Δημοκρατίας, σύμφωνα με τις προβλέψεις της αμφισβητηθείσας στην αρχή, από τη σημερινή αξιωματική αντιπολίτευση, διάταξης του άρθρου 32. Γιατί είχε θεωρηθεί ότι παραβιάζεται η κατεύθυνση και η εντολή που είχε δώσει η πρώτη Βουλή, άρα δεν μπορούσε η δεύτερη Βουλή να προβλέψει εκλογή με απόλυτη πλειοψηφία και πολύ περισσότερο με σχετική πλειοψηφία, αλλά έπρεπε, σε περίπτωση αδυναμίας συγκέντρωσης αυξημένης πλειοψηφίας 3/5, να υπάρξει άμεση εκλογή. Αυτή η θεμελιώδης ένσταση μετασχηματίσθηκε σε πανηγυρική συμμετοχή της αξιωματικής αντιπολίτευσης στην υπερψήφιση μίας υποψηφιότητας με πλειοψηφία που υπερέβαινε κατά πολύ και τα 2/3. Άρα η αντιπολίτευση απεδέχθη το κανονιστικό πλαίσιο και αυτό, το οποίο παρέχει τη δυνατότητα εκλογής με μειωμένη πλειοψηφία, οδήγησε κατ' αποτέλεσμα στην εκλογή με πάρα πολύ αυξημένη πλειοψηφία που υπερβαίνει και τα 2/3 του όλου αριθμού των βουλευτών. Άρα υπήρξε μία ετερογονία των πολιτικών σκοπών προς ενίσχυση των συνταγματικών σκοπών της ρύθμισης του άρθρου 32 του Συντάγματος.

Η δεύτερη υπέρβαση είναι η συμμετοχή στην με ευρύτατη πλειοψηφία αναθεώρηση, με τη μορφή προσθήκης παραγράφου 4, του άρθρου 54 περί ψήφου των εκτός επικρατείας πολιτών, όπου μία διάταξη η οποία δεν είχε τεθεί υπό αναθεώρηση στο άρθρο 54, γιατί τα θέματα αυτά αποτελούν πε-

δίο του άρθρου 51, υπερψηφίσθηκε, επειδή μία πολιτική συμφωνία η οποία θα μετασχηματιζόταν σε κοινό νόμο προσέλαβε συνταγματική ισχύ προκειμένου να μπορεί να ψηφιστεί ο κοινός νόμος. Αλλά σε αυτό μετείχαν σχεδόν όλα τα κόμματα και υπό την έννοια αυτή απεδέχθησαν κάθε ενδεχόμενη υπέρβαση των ορίων της αναθεώρησης και κάθε υπέρβαση των κατευθύνσεων της πρώτης Βουλής και την ψήφισαν. Άρα, πώς θα την αμφισβητήσουν αφού την ψήφισαν; Δεν δεσμεύεται ο δικαστής, βέβαια, ούτε ο διάδικος σε μία πιθανή δίκη, αλλά πολιτικά έχει συμβεί αυτό το οποίο συνέβη. Δεν ισχύει μεν νομικά το ρηθέν, «ποιος θα τολμήσει να αμφισβητήσει μία τέτοια διάταξη». Αλλά πολιτικά αυτή έχει περιβληθεί με ευρύτατη συναίνεση που δεν δεσμεύει τον δικαστή, αλλά αποτελεί στοιχείο της περιρρέουσας ατμόσφαιρας και της ιστορικής σκοπιμότητας μέσα στην οποία δικάζει ο δικαστής.

Η αναθεώρηση του 2019 είναι περιορισμένου φάσματος όπως όλες οι προηγούμενες πλην αυτής του 2001.

Από την άλλη μεριά, η αναθεώρηση αυτή εγγράφεται στη μακρά σειρά των αναθεωρητικών διαδικασιών περιορισμένου φάσματος. Έτσι ξεκίνησε η αναθεώρηση του 1986, έτσι ήταν, ακόμη περισσότερο, η αναθεώρηση του 2008, μονοθεματική, η αναθεώρηση του σχεδόν τίποτα, η αναθεώρηση του επαγγελματικού ασυμβιβάστου των βουλευτών. Η μόνη αναθεώρηση η οποία έχει γίνει και που είχε φιλοδοξίες, ως το πούμε, ολικής επαναξιολόγησης του Συντάγματος, ερμηνευτικής, επιβεβαιωτικής ή μεταρρυθμιστικής ήταν η αναθεώρηση του 2001, δηλαδή η αναθεώρηση που εξελίχθηκε διαδικαστικά την μακρά περίοδο 1995-2001.

Το περιορισμένο φάσμα της αναθεώρησης του 2019, εδώ, συνδέεται και με κάτι άλλο, με την απουσία της, ως το πούμε, συνείδησης της κρίσης, δηλαδή με την εντυπωσιακή για τα δεδομένα της ελληνικής κοινωνίας και πολιτείας έλλειψη συναρμογής της αναθεώρησης με την οικονομική κρίση. Συντελέσθηκε μία αναθεώρηση από την οποία απουσιάζει, μετά από μία μεγάλη δημοσιονομική περιπέτεια, η δημοσιονομική επίγνωση. Δεν υπάρχει καμία παρέμβαση στα θέματα οικονομικής διακυβέρνησης. Σαν να λέει ο Έλληνας αναθεωρητικός νομοθέτης ότι «τα θέματα οικονομικής διακυβέρνησης τα εναποθέτω στο Ενωσιακό Δίκαιο, τα εναποθέτω στο Διεθνές Οικονομικό Δίκαιο, τα εναποθέτω στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, στα Διεθνή Διαιτητικά Δικαστήρια, όπως έχει συμβεί, αλλά εγώ δεν παρεμβαίνω σε αυτά»,

άρα παραιτείται από την καθοριστικότερη ύλη του το Σύνταγμα, μετά από την εμπειρία της κρίσης. Έτσι δεν μπήκε και η διάταξη για τον χρυσό κανόνα, η οποία ισχύει δυνάμει της Συνθήκης για τη Σταθερότητα, τον Συντονισμό και τη διακυβέρνηση, ισχύει με αυξημένη τυπική ισχύ, δεσμεύει τη χώρα, αλλά δεν την ενσωματώσαμε στο Σύνταγμα, παραβιάζοντας ρητή διεθνή υποχρέωση που έχουμε να την εντάξουμε στο εθνικό Σύνταγμα ή στο εθνικό Δίκαιο του προϋπολογισμού.

Δεν θα αναφερθώ καθόλου, γιατί θα περιμένω να ακούσω τους συναδέλφους μου, στα νομοτεχνικά ζητήματα και τα πρωτοβάθμια ερμηνευτικά προβλήματα που έχουν οι οκτώ αναθεωρημένες (τροποποιημένες ή προστεθείσες) διατάξεις. Η κάθε μία από τις διατάξεις αυτές έχει κάποιο πρόβλημα και νομοτεχνικό και πρωτοβάθμιο ερμηνευτικό, πολύ περισσότερο δευτεροβάθμιο, τριτοβάθμιο και ούτω καθεξής, αλλά τα αφήνω για να τα πουν οι συνάδελφοί μου.

Η αναθεώρηση του 2019 και ο βαθμός επιρροής του συνταγματικού λαϊκισμού

Τελειώνω με δύο ερωτήματα συνταγματικής θεωρίας και συνταγματικής πολιτικής. Στις ημέρες μας έχει πολύ μεγάλη σημασία να αξιολογούμε κάθε τέτοιο διάβημα που αφορά το γραπτό Σύνταγμα ενός κράτους μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης από την οπτική γωνία της επιρροής που ασκεί ο συνταγματικός λαϊκισμός, και μάλιστα ο συνταγματικός λαϊκισμός υπό την πολύ εκλεπτυσμένη μορφή που έχει ο συνταγματικός λαϊκισμός σε χώρες μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης που δεν αμφισβητούν τις αξίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Δηλαδή όχι ο συνταγματικός λαϊκισμός τύπου Ουγγαρίας-Πολωνίας, αλλά ο συνταγματικός λαϊκισμός εκεί όπου δεν υπάρχει εμφανές στίγμα απόκλισης από τις αξίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης και τις αξίες, βέβαια, του Συμβουλίου της Ευρώπης. Πιστεύω λοιπόν ότι, παρά το περιορισμένο φάσμα της αναθεώρησης, είναι αρκετά μεγάλος ο βαθμός επιρροής του συνταγματικού λαϊκισμού.

Η διάταξη για το εγγυημένο εισόδημα, για την οποία μπορούμε να συζητήσουμε τι εισφέρει ρυθμιστικά, έχει εισαχθεί χωρίς τη ρήτρα της δημοσιονομικής δυνατότητας, με απλή επίκληση της επιφύλαξης του νόμου. Το ίδιο, κατά τη γνώμη μου, ισχύει στη λαϊκή νομοθετική πρωτοβουλία και, εν μέρει, στις διατάξεις περί ευθύνης των πολιτικών προσώπων, όπου δεν έχουν αντιληφθεί ακόμη τα αρμόδια εισαγγελικά και δικαστικά όργανα που ασχολούνται με την περιβόητη υπόθεση Νοβάρτις, τι έχει συμβεί ως προς

τη δικαιοδοσία τους μετά την απόρριψη της πρότασης του ΣΥΡΙΖΑ για εισαγωγή ερμηνευτικής δήλωσης στο άρθρο 86 παράγραφος 1 του Συντάγματος. Άρα έχουμε επανέλθει στην ισχύουσα ερμηνεία και στη νομολογία περί του πώς ερμηνεύεται η έννοια της κατά την άσκηση των καθηκόντων τέλεσης ενός αδικήματος. Άρα υπάρχει τεράστιο πρόβλημα κατανομής της δικαιοδοσίας μεταξύ τακτικής Δικαιοσύνης και Βουλής, τώρα, στη τραγική αυτή σκευωρία η οποία πληγώνει τη Δικαιοσύνη και ταλανίζει τους θεσμούς.

Η αναθεώρηση του 2019 και ο βαθμός ερμηνευτικής επίγνωσης του αναθεωρητικού νομοθέτη

Υπήρχε επαρκής βαθμός ερμηνευτικής επίγνωσης των διατάξεων; Κατά τη γνώμη μου, ναι, σε σχέση με το άρθρο 86 όπως ανέφερα. Δηλαδή η πλειοψηφία ήξερε τι σημαίνει η απόρριψη της ερμηνευτικής δήλωσης, άλλο αν η Δικαιοσύνη δεν έχει αντιληφθεί ακόμη τι σημαίνει η απόρριψη της πρότασης να εισαχθεί η ερμηνευτική δήλωση. Δεν υπήρχε όμως, κατά τη γνώμη μου, ερμηνευτική επίγνωση και επίγνωση της γενεαλογίας των θεσμών στο άρθρο 21 παράγραφος 1 και στο άρθρο 54 παράγραφος 4. Τόνισα λίγο παραπάνω ότι ούτως ή άλλως; υπήρχε μικρός βαθμός δημοσιονομικής επίγνωσης σε σχέση με τον χρυσό δημοσιονομικό κανόνα και τη Συνθήκη για τη Σταθερότητα, τον Συντονισμό και τη Διακυβέρνηση.

Τελική παρατήρηση - Ποια είναι η μεγαλύτερη εισφορά της αναθεώρησης του 2019;

Ποια είναι η μεγαλύτερη εισφορά της αναθεώρησης του 2019; Η μεγαλύτερη εισφορά, κατά τη γνώμη μου, είναι αυτό καθεαυτό το περιορισμένο εύρος της αναθεώρησης του 2019 που άφησε αλώβητο το αναθεωρητικό κεκτημένο του 2001, ιδίως στο πεδίο των δικαιωμάτων, που είναι, άλλωστε, και διεθνώς ρυθμισμένο μέσω της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων. Πιστεύω ότι αυτό είναι ό,τι καλύτερο έκανε η αναθεώρηση του 2019. Όλες όμως οι δικές μας αρχικές αξιολογήσεις τελούν υπό την επιφύλαξη του τρόπου με τον οποίο θα ερμηνευθούν και θα εφαρμοστούν οι αναθεωρημένες διατάξεις μέσα στο μακρύ ιστορικό χρόνο. Σημασία έχει ότι το ελληνικό Σύνταγμα δείχνει, με διάφορους τρόπους, την ανθεκτικότητα του έναντι διαφόρων συγκυριακών προκλήσεων.

Βιβλιογραφικό σημείωμα

Ας μου επιτραπεί για λόγους οικονομίας του κειμένου να παραπέμψω στο βιβλιογραφικό σημείωμα που συνοδεύει την πρόσφατη συγγενική δημοσίευσή μου, υπό τον τίτλο:

«Ανθεκτικότητα, προσαρμοστικότητα και αναθεώρηση του Συντάγματος. Σκέψεις για τη συνολική αξιολόγηση της περιόδου 2010-2019», Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου (ΕφΔΔ), 2020.

Μπορούν να προστεθούν και οι ακόλουθες σχετικές δημοσιεύσεις μου, στις οποίες παρατίθεται ο αναγκαίος υπομνηματισμός:

- Τα όρια της αναθεώρησης του Συντάγματος του 1975, Παρατηρητής, 1984
- Το αναθεωρητικό κεκτημένο. Το συνταγματικό φαινόμενο στον 21ο αιώνα και η εισφορά της αναθεώρησης του 2001, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2002
- Συνταγματική αυτοσυνειδησία ή αναθεωρητικός οίστρος; Μετά και πριν από μια αναθεώρηση του Συντάγματος, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2006
- Η ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου στο πλαίσιο του ελληνικού συστήματος ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων, σε: Ευάγγελος Βενιζέλος / Κώστας Χρυσόγονος, Το πρόβλημα της συνταγματικής δικαιοσύνης στην Ελλάδα (πρόλογος Β. Σκουρή), Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2006
- Δεσμεύεται η δεύτερη Βουλή από τις κατευθύνσεις της πρώτης στη διαδικασία αναθεώρησης του Συντάγματος; Constitutionalism.gr, ανάρτηση 28.11.2018
- Η Δημοκρατία μεταξύ Ιστορίας και συγκυρίας. Προσδοκίες και κίνδυνοι από την αναθεώρηση του Συντάγματος, Εκδόσεις Πατάκη, 2018 (ιδίως σελ. 131 επ., 213 επ., 309 επ.)

